

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi

The Struggle of Ottomans in Hijaz Region During the World War I

Mustafa Bostancı*

Özet

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kızıldeniz ve Arap Yarımadası'nın en önemli olayları Hicaz'da başlamıştır. Bölgenin dini, siyasi ve askeri önemi, hem Osmanlı hem de İngilizlerin sadece bölgesel hesaplar gütmekten ziyade, daha büyük ve daha geniş çaplı sonuçlar elde etmek açısından Mekke Emiri Şerif Hüseyin'i kazanmaya çalışmalarına sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti, Hicaz'daki kutsal şehirleri korumaya çalışmış, ancak buralara yeterli asker, malzeme ve silah desteği sağlayamamıştır. 1916 yılında İngilizlerin kışkırtmasıyla Haşimi Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmış, Mekke Emiri Şerif Hüseyin bağımsızlığını ilan ederek Hicaz'ın büyük bölümünü ele geçirmiştir. Hicaz'daki Osmanlı direnişinin sembolü Medine müdafaası olmuştur. Bin bir güçlükte Medine'yi Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar savunan Fahrettin Paşa, Mondros Mütarekesi'nden bir müddet sonra, Ocak 1919'da teslim olmuştur. Bu suretle Osmanlı Devleti, asırlarca idare etmiş olduğu kutsal topraklardan çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Hicaz, İngilizler, Şerif Hüseyin.

Abstract

The most important events in Red Sea and Arabian Peninsula started in Hijaz during the World War I. Religious, political and military importance of this region caused both Ottomans and the British not only fight for regional but also get wider and bigger consequences over winning the governor of Makkah Sherif Husayn. During the World War I, Ottomans tried to defend holy cities in Hijaz but they couldn't provide sufficient military, materials and warfare. In 1916, in consequence of British provocation Hasheemi Arabs rebelled and the Governor of Makkah Sherif Husayn declared independence against Otoman Empire and then captured most of Hijaz. Fahreddin Paşa defended Medinah with tremendous effort and only after Mondros Treaty he delivered it in January 1919. With him, Otoman Empire drew completely back from holy lands which he dominated for centuries.

Key Words: World War I, Otoman Empire, Hijaz, The British, Sherif Husayn.

Giriş

Peygamberin doğum yeri ve bölgenin merkezi olan Mekke¹ ile ikinci mukaddes şehir olan ve İslam Peygamberinin kabrini barındıran ve İslam Devleti'nin dini,

* Dr., Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim, Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, e-mail: mustafabostanci066@hotmail.com

1 Sami Öngör, *Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1965, s.170-171.

Gazi

Akademik
Bakış
117
Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

idari ve siyasi ilk merkez şehri vafına haiz olan Medine² şehirlerini içine alan Hicaz, İslam tarihi için Arabistan'ın en önemli bölgesidir³.

Yavuz Sultan Selim, 1517'de Ridaniye muharebesiyle Mısır'ı alıp Memluk devletine son verdikten sonra bu devletin nüfuzu altında bulunan Mekke ve Medine havalisi de Osmanlı hâkimiyetini tanımış ve o sırada Mekke Emiri bulunan Şerif Berekat bin Muhammed Haseni, Mekke'nin anahtarını Yavuz'a takdim ederek⁴ Osmanlı Devleti'ne itaatini arz etmiş⁵, Yavuz Sultan Selim de kendisine, emirlik beratı göndermiş; ayrıca Osmanlı Devleti tarafından Mekke'ye bir de memur tayin edilmiştir. Böylece hem Hicaz bölgesi Osmanlı yönetimine kendiliğinden girmiş, hem de Mekke Şerifi durumunu korumuştur.⁶ Şerifler Hazret-i Peygamber'in büyük torunları İmam Hasan Mücteba evladından idiler⁷.

Bu tarihten itibaren de Mekke, Medine ve Hicaz'ın diğer yerlerinde hutbe Osmanlı padişahları adına okunmaya başlanmış; böylece Osmanlı sultanları Haremeyn'in hadimi ve Hicaz bölgesinin hâkimi olmuşlardır. "Sulhen" (anlaşma yoluyla) Osmanlı idaresine girmiş olan Hicaz'da, Mekke emirlerinin geçmişte sahip oldukları imtiyazlı statüleri de mukaddes yerlere ve peygamber sülalesinden gelen emir ailesine duyulan hürmet sebebiyle korunmuş⁸, ancak kontrolü sağlamak için Mekke, Cidde ve Medine'de bir miktar asker bulundurulmuştur⁹. Hatta bu saygının bir nişanesi olarak da, Mekke ve Medine'nin kale ve burçlarına Osmanlı bayrağı asılmamış ve bu gelenek, Sultan Abdülaziz zamanına kadar Medine'de; Sultan II. Abdülhamid zamanına kadar da Mekke'de sürdürülmüştür¹⁰.

Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti olan Hicaz, valiler tarafından yönetilmekteydi. Validen başka yukarıda da bahsedildiği gibi Peygamber soyundan ve sınırlı yetkilere sahip bir de emir bulunmaktaydı¹¹. Bu emirlerden sonuncusu olan Şerif Hüseyin Paşa vezir rütbesiyle Şurayı Devlet azasından bulunurken Şerif Abdi Lillah Paşa'nın ansızın vefatı üzerine Mekke emirliğine tayin edilip gönderilmiştir (1908)¹². Şerif Hüseyin, Abdülhamit'in iktidarı sırasında sakın-

2 Mustafa Saleh İslam, *Suudi Arabistan'ı Tanıyınız*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1961, s.95-96.

3 Neşet Çağatay, *İslam Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1993, s.75.

4 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mukerreme Emirleri*, 2.Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1984, s.17.

5 A. Vehbi Ecer, "Osmanlı Döneminde Mekke Yönetimi", *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.IV, TTK Basımevi, Ankara, 1993, s.1433.

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. Baskı, Ankara, 1988, s.292.

7 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, s.426.

8 Zekeriya Kurşun, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1517-1519)", *Osmanlı*, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.316.

9 Süleyman Yatak, "1914-1916 Yıllarında Osmanlı Devleti ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin", *İlim ve Sanat*, Ekim, 1991, S.30, s.70.

10 Kurşun, a.g.m., s.316.

11 *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, s.127.

12 BOA.İ.MMS.57/2600

Görüş

Akademik
Bakış

118

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

calı görülerek İstanbul'da tutulmuş ve Şura'yı Devlet üyesi olmuştu. İttihatçılar ise yönetime geldikten sonra onu Mekke Emiri yapmıştı¹³.

Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı Devleti'nin merkezi güçler yanında yer almış olmasının Hicaz bölgesi üzerinde büyük tesirleri olduğu gibi, Şerif Hüseyin'e de adeta beklediği fırsatı vermiş oldu. İngilizler daha henüz savaşın başlarında İttihatçılarla da olan çekişmelerini de dikkate alarak Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in hareketlerini takibe almışlardı¹⁴. Mekke emirleri ve şeriflerinin, XIX. yüzyılın sonlarından beri Türklere karşı ihanet hazırlıkları ve bilhassa İngilizlerle anlaşma peşinde oldukları bilinmekteydi. Bu durum İngilizlerin de işine gelmiş ve Türklere karşı Şerif Hüseyin'i ileri sürmüşlerdir¹⁵.

1914-1916 Yılları Arasında Hicaz'da Vaziyet

Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyi en önemli vilayetlerinden biri sayması hasebiyle Hicaz Bölgesi, Osmanlı siyaseti için önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve Osmanlı Valisi Vehib Paşa Osmanlı saltanatını temsil ediyorlardı. Öyle ki onların gücü/güçsüzlüğü Osmanlı'nın gücü/güçsüzlüğü anlamına geliyordu¹⁶.

Türkiye 1914'te Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na katıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya vilayetlerine karşı İngiliz siyaseti, bu vilayetlerin savaşın devamı için muazzam stratejik önemi olan bir alanı işgal ediyor olması gerçeği ile belirlendi. Bu vilayetlerde başlıca Araplar yerleştiğinden ve Araplar Osmanlı yönetimine karşı çeşitli boyutlarda memnuniyetsizliklerini gösterdiklerinden İngilizlerin "Türk İmparatorluğu'na Arap tebaası üzerinden saldırması" gerekliliği doğal ve mantıklıydı. Bundan dolayı, İngilizler tarafından Arapları kendi taraflarına çekmek için elden gelen tüm çaba gösterildi, vaatler ve sözler verildi. Böylece İngilizler, Türk İmparatorluğu'nun "etkilenmemiş nüfusu" olan Araplara yöneldiler. Zemin çoktan hazırlanmıştı ve toprak verimliydi¹⁷. Aslında Britanya Osmanlı Devleti'ni Arap tebaasıyla vurmaya önceden planlamıştı. 1914 Eylülünde İstanbul'daki İngiliz elçisi hükümetine, Türkiye'nin savaş tavrı takındığı ve İngiltere'yi kesin düşman ilan ettiği takdirde Türkiye'ye karşı bir Arap hareketinin desteklenmesi gerektiğini bildirmişti¹⁸.

Şerif Hüseyin'in tamahkârlığı ve Vehib Paşa'nın inatçı tavrı sebebiyle iki taraf arasındaki gerginlik Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önceki dönemde hat safhaya ulaşmıştı. Bu durum Osmanlı valisini Hükümetinden Mekke

13 Remzi Çavuş, *Hain Kim, Bir İsyanın Perde Arkası*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, Mayıs 2006, s.97.

14 Kurşun, a.g.m., s.325.

15 Ahmet Vehbi Ecer, *Tarihîte Vehhabî Hareketi ve Etkileri*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001, s.168.

16 Abdüllatif b. Muhammed El-Hamid, *El Bahri'l Ahmer vel Ceziretü'l Arabiyye fi Es-Sira'a El-Osmani El-Britani Hilal El-Harb El-Alemiyye El-Ula*, Riyad, 1. baskı, 1415/1994, s.203.

17 Zeine N. Zeine, *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Çev. Emrah Akbaş, Gelecek Yayıncılık, İstanbul, Haziran 2003, s.104-105.

18 İbrahim Muhammed Hasan, *El-Bahrü'l Ahmer Fi El-Harb El-Alemiyye El Ula*, 1. Baskı, Mısır, 1998, s.101.

Gazi

Akademik
Bakış

119

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

Emiri'ne karşı bir birlik istemeye kadar götürmüştü. Şerif'in bundan haberdar olması, iki taraf arasında düşmanlık ateşinin alevlenmesine neden oldu¹⁹.

Mekke Emiri Şerif Hüseyin, Bâb-ı Âli ile münasebetleri gittikçe gerginleşmeye başlamış²⁰ hatta iki taraf arasındaki ilişkiler her iki tarafın birbirlerini ortadan kaldırmayı düşünmelerine kadar varmıştı²¹.

Osmanlı Devleti, Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na girince ve Mısır'a sefer düzenleme kararı alınca Cemal Paşa Mekke Şerifi'ne, kendi oğullarından biriyle veya kendisinin komutayı aldığı bir birlikle Hicaz Fırkası Komutanı'na destek vermesini istedi ve Şerif kendi oğlunu, Hicaz Valisi Vehib Paşa ve Hicaz Fırkası Komutanı ile birlikte göndermeyi kabul etti.

İstanbul'dan Şerif Hüseyin'e cihada davet mektupları gönderilince Şerif'in cevabı bu cihadı tüm kalbiyle teyid edeceği şeklinde oldu, ancak aleni teyid yapmadı. Çünkü Britanya deniz birlikleri Kızıldeniz'e hakimdi ve eğer cihad davetine açıkça katılırsa Britanya donanması Hicaz'ın ihtiyaçlarını sağlayan limanları vurabilirdi. Daha sonra Osmanlıların diğer isteklerini de kabul etmişçesine hareket etti. Nitekim kendi çocuklarını Hicaz kabilelerinden gelen mücahit birliklerini yönetmeye göndermesi, onun meseleyi önemseydiğini gösterir. Çok zeki ve kabiliyetliydi, öyle ki onun Bab-ı Ali'ye gönderdiği cevaplar çok uzun ve kapalı ibarelerle süslendirilmiş coşkulu ifadeler içeriyordu.

Ali bin Hüseyin Mekke'den Birinci Kanal Harekatına katılmak için Vehib Paşa'nın ordusuyla ayrıldı. Ama Medine'ye ulaşınca babasının emirleri gereği Vehib Paşa ile beraber daha ileri gidemeyeceğini ilan etti ve bu şekilde Medine'de kaldı²². Osmanlı Devleti'nin milletlerarası bir mücadeleye giriştiği ve İslam Hilafetinin varlık mücadelesi verdiği bu en zor zamanlarında Şerif Hüseyin'in Bab-ı Ali'nin isteklerine karşı olumsuz tavrının bir açıklaması olmalıdır. Bu konuyla ilgili vaziyet, Şerif Hüseyin'in Oğlu Emir Abdullah'ın Kahire'deki Britanya yetkilileriyle 1914 Şubatı'nın ilk haftasında Mısır'da gerçekleşen ve sürekli ilerleme kaydeden/samimiyet kazanan görüşmelerden sonra netleşecektir. Tasarladığı kıyam hareketini dışarıdan yardım almadan başarmayacağını anlayan Şerif, tabiatıyla İngiltere'ye başvurmuştur²³. Şerif'in ayaklanma konusunda İngilizlerle görüşmesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan öncelere dayanmaktadır. 1912 senesinde Şerif, Mısır yöneticilerinden birisini görevli olarak Londra'ya gönderip, İngilizler ile Araplar arasında; İngiltere'nin Araplara silah vermesi, Arapların da Osmanlı'ya başkaldırıp, gelecekte İngiltere'nin müttefiki olmaları hususunda anlaşma yapmasını istemişti²⁴. Birinci Dün-

19 El-Hamid, a.g.e., s.203.

20 Rauf Ahmed Hotinli, "İslamiyet Devrinde Arabistan", *MFV. İslam Ansiklopedisi*, C.I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s.493.

21 El-Hamid, a.g.e., s.204.

22 El-Hamid, a.g.e., s.205-206.

23 Hotinli, a.g.e.,s.493.

24 Emir Şekip Arslan, *Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve I. Dünya Savaşı Anıları*, Çev. Selda Meydan, Ahmet Meydan, İstanbul, 2005, s.408.

Görüş

Akademik
Bakış

120

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

ya Savaş'ının arifesinde ise oğlu Abdullah'ı, 5 Şubat 1914'te Kahire'de İngiliz Yüksek Komiseri Lord Kitchener'e göndererek Osmanlı Devleti ile muhtemel bir açık çatışmada kendilerine destek olunup olunmayacağı konusunda İngiltere'nin görüşünü sormuştur. İngilizler, bu teşebbüse karşı herhangi bir taahhütte bulunmamış ve Mısır'daki İngiliz yetkilileri; "dost bir devlete karşı kullanılmak üzere silah vermeyeceklerini, Hicaz Araplarının İngiltere'den cesaret görmeyi beklememeleri gerektiğini" ifade ederek Abdullah'a ret cevabı vermişlerdi. Ancak İngiltere'nin endişesi gerçekleşip Osmanlı Devleti, İngiltere'ye karşı savaşa girince, İngilizler de daha önceki görüşmelerde gündeme gelmiş olan Arapların ayaklanmasını destekleme konusunda Şerif Hüseyin'le tekrar görüşmeye başlamışlardır²⁵. Britanya, bir dünya savaşındayken sallantılı bir siyaset güttüğü için krizlerden etkilenen Şerif'in gücünü kaybetmesinden endişe ediyordu. Şerif, İngilizlerin vaatlerine aldanmış ve kendisini Arapların beklenen kralı zannetmiş ve resmi yazışmalarda kendisini "Arap ülkeleri kralı" unvanıyla isimlendirmişti. Ama İngilizlerin ona sundukları bu vaatleri yok sayacaklarını ve böyle davranarak İslam Dünyası ve Arap Alemini kızdıracağını hiç aklından geçirmemişti²⁶.

Bu arada Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın başkanlığında ve İmam Yahya ve İbn-i Suud'un da üye olduğu, Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmesini ve İtilaf Devletlerinin yardımıyla bir Arap Hükümeti tesisini amaçlayan bir cemiyet kurulmuştu. Cemiyet, Arap Devleti kurulduktan sonra her bir Arap bölgesinin yerel bağımsızlığını/özerkliğini kazanacağını ve Şerif Hüseyin'in atayacağı bir yönetici tarafından idare edileceğini kararlaştırmıştı²⁷. Şerif Hüseyin daha 1915 senesi başlarında ihtilâle katiiyen karar vermişti²⁸. İttihat ve Terakki yöneticilerinin ataması ile göreve gelmiş olmasına rağmen Peygamber soyundan gelmesi kendisine Arap dünyasında mühim bir mevki kazandırmaktaydı. Bu siyasi avantajının farkında olan Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak Hicaz'da bağımsız bir Arap krallığı kurma emeline kapılmış fakat para, silah ve benzeri madde ve malzemelere olan ihtiyacından dolayı belirli bir süre sessiz kalmayı tercih etmek zorunda kalmıştı²⁹.

Şerif Hüseyin İngilizlere ilk teklifini 2 Temmuz 1915'te yaparak³⁰ Mersin ve Adana'dan Musul'a çekilecek hattın güneyindeki Arapların müstakil bir hükü-

25 İngiliz Arap Büro Raporlarında Arap Ayaklanması, Bir İsyanın Kodları, Editör:Salih Gülen, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, Mayıs 2011, s.10.

26 Türkiye Binti Hamed Nasır El-CarAllah, *Mevkif El-Melik Abdülaziz Min El-Harb El-Alemiyeye El-Üla*, Kahire, 2006, s.137-138.

27 Selim Ali Selam, *Beyrut Şehremini'nin Anıları, 1908-1918*, Takdim ve Yayına Hazırlayan:Hasan Ali Hallak, Tercüme:Halit Özkan, İstanbul, Eylül, 2005, s.32.

28 Cemal Paşa, *Hatıralar "İttihat-Terakki ve Birinci Dünya Harbi"*, Tamamlayan ve Tertipleyen:Behçet Cemal, Selek Yayınları, 1959, s.248.

29 M.Metin Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddî Yardımları", *Belleten*, C.LIX, S.225, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s.432.

30 Mahmud Nedim Bey, *Arabistan'da Bir Ömür, Son Yemen Valisi'nin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?*, Derleyen:Ali Birinci, Isis Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.189.

Gazi

Akademik Bakış

121

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

met olarak teşekkülüne muvafakat edildiği takdirde, tabii olduğu Büyük İslam Halifesine karşı isyan edeceğini hususi mektupla bildirmişti³¹. Böylece İngilizlerin bekledikleri olmuş ve Şerif Hüseyin'in kendilerine müracaatı gerçekleşmişti. 14 Temmuz 1915 tarihinde İngilizlerin Mısır Valisi Mc Mahon ile Şerif Hüseyin arasında meşhur yazışmalar başladı³². Yazılanlar özetle şunları ifade ediyordu: Büyük Britanya, bağımsızlık savaşında Arapların Türkleri ve Almanları Arap bölgelerinden çıkarmak için ihtiyaç duydukları her şeyi temin edecekti. Şerif Hüseyin, Arap ülkesinin sınırlarını şöyle belirlemişti: İskenderun'dan güneye doğru Refah'ta Mısır sınırı ve Tih Çölü, Kızıldeniz ve batıya doğru Babü'l Mendib, doğuda Maskat ve Umman, sonra kuzeye doğru Bahreyn ve Kuveyt, daha yukarıda Basra Vilayeti ve İran sınırı, yine kuzeyde Arap bölgelerinin Kürt bölgeleriyle birleştiği yerler, sonra batıya doğru Cizre ve Musul'u içine alarak Halep'i güneyde bırakan ve İskenderun'a varan sınır. Ancak Mc Mahon, Emir Abdülaziz Al-i Suud'un Emirliği, Kuveyt ve Bahreyn Emirlikleri, Maskat ve Umman Sultanlıkları, Hadramut Kabileleri ve Lahic Sultanlığı'nı bu planın dışında tutmuştu. Ayrıca Adana, Mersin ve Suriye Vilayeti'nin batısı tamamıyla Arap bölgesi olmadığı için yine plandan ayrı tutuluyordu. İngiltere, bu bölgelerde müttefik olduğu Fransa'nın hak sahibi olduğunu bildirmişti. Mc Mahon ayrıca, İslam Halifeliğinin yeniden Haşimi ailesine geçmesi halinde Büyük Britanya'nın bunu hoşnutlukla karşılayacağını da söylemişti³³. Görüldüğü gibi Hüseyin'in bağımsız Arap devleti için girişimleri ve taleplerine İngiliz Hükümeti, savaş şartlarında savaşın sonuçlandırılması için olumlu bakmış, ancak savaş sonrasında Arap topraklarının siyasi geleceğini belirleme gibi bir niyet taşımamıştı³⁴.

Britanya ile Osmanlı Devleti arasındaki Hicaz mücadelesi direk bir meydan mücadelesi değil de daha çok siyasi çerçeveli bir savaştı ve Osmanlı bu mücadeleyi kaybetti, çünkü İngilizlerin Şerif Hüseyin ile gizli yazışmalarından haberdar olamamıştı. Ancak buna rağmen Kızıldeniz'deki Hicaz sahilleri Osmanlı ve Britanya sürtüşmelerine şahit olmuştur: İki devlet arasında savaş başladıktan sonra Kasım 1914'te Minto adlı İngiliz savaş gemisi Cidde'ye yaklaşmış ve İngilizler bazı Osmanlı görevlilerini esir almışlardır. Ocak 1915'te Himalaya adlı İngiliz savaş gemisi Kızıldeniz sahilindeki Daba şehrine geldiği sırada bir kayıkla sahile yanan komutanlardan birinin Araplar tarafından öldürülmesi, halkın hala Osmanlıya bağlılığını devam ettirdiğini gösterdiğinden, İngilizlerin Araplarla olan ilişkilerini tekrardan gözden geçirmeleri gerektiğini anlamalarına sebep olmuştur. 21 Mart 1915'te ise İngiliz savaş gemilerinden bir tanesi Osmanlı aleyhine propaganda yapmak için Kızıldeniz sahilindeki Muveylih

31 Cemal Paşa, a.g.e., s.248.

32 Kurşun, a.g.m., s.325.

33 Kral Abdullah, *Arap Gözüyle Osmanlı, Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?*, Tercüme: Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul, Mart, 2006, s.96.

34 K. Tuncer Çağlayan, "Ortadoğu'nun Yeniden Yapılandırılması Aşamasında İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Bazı Görüşleri (Ekim-Aralık 1918)", *Firat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri*, Elazığ, 29-31 Mayıs 2003, s.287.

Limanı'na demir attığında Osmanlı askerleri tarafından kurşun yağmuruna tutulmuş ve bu olayda bir İngiliz askeri ölmüş, on İngiliz askeri de yaralanmıştır³⁵.

1916-1918 Yılları Arasında Hicaz'da Vaziyet

Hicaz bölgesindeki Osmanlı-Britanya mücadelesi İngilizlerin başarısıyla sonuçlanmıştı; çünkü İngilizler Şerif Hüseyin'i Osmanlı bünyesinden kopardıkları gibi Osmanlılara karşı ayaklanmaya hazır hâle getirmişlerdir³⁶. Bu arada, Ortadoğu seyahati içinde Enver Paşa ile Cemal Paşa birlikte Umman'dan trenle³⁷ 4 Mart 1916'da Medine'ye geldiler. Enver Paşa gönlünü almak için Şerif Hüseyin'i harbe mahsus altın ve gümüş imtiyaz madalyaları ile taltif etti. Şerif Hüseyin 17 Mart'ta verdiği karşılıkta, sonsuz teşekkür ve bağlılığını bildirdi³⁸. Ancak bütün bunlara ve "Cihad-ı Ekber" ilanına mukabil İngilizlerin, "Jöntürklerin dinsizliği" söylemini geliştirdikleri karşı propaganda ve eylemleri etkili olmuş ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyan etmesi sağlanmıştı³⁹.

Şerif Hüseyin-İngiliz görüşmeleri nihayet 10 Mart 1916'da karşılıklı anlaşma ile neticelenmiştir⁴⁰. İngilizler, Şerif Hüseyin'e Ortadoğu'da kurulacak büyük Arap devletinin (Filistin, Suriye ve Irak dahil) liderliğini vaat ederek isyana teşvik etmişler⁴¹ ve 6 Kasım 1916 tarihine kadar geçen sürede Şerif'e 773 bin Sterlin tutarında mali destek sağlamışlardır⁴². Şerif Hüseyin'in ayaklanma başlatması, Filistin ve Suriye'deki Osmanlı ordularına yeni bir cephe açılması demekti⁴³. Böylece İngiliz kuvvetlerine verilen bedevi Arap desteği ile Suriye'deki Osmanlı kuvvetlerinin yenilgisi belki biraz daha hızlandırılmış olacaktır. Çünkü böylesi bir isyanın Osmanlı askerleri ve Suriye Arapları arasında yaratacağı moral bozukluğu ve İngiliz askerlerine vereceği moral destek küçümsenemezdi⁴⁴. İngilizler bu isyanla, Osmanlı Devleti'nin Arap tebaasını kullanarak, Orta Doğu'daki Osmanlı kuvvetlerinin Süveyş Kanalı'na taarruz etmelerine engel olmak düşüncesindeydiler⁴⁵.

35 El-Hamid, a.g.e., s.248.

36 El-Hamid, a.g.e., s.376.

37 Kürt Muhammed Ali, *Enver Paşa'nı Ortadoğu Seyahati*, Mütercimler:Derya Aydın, Ahmet Şenel, Sibel İlgin, Çetin Matbaacılık, İstanbul, 2007, s.193.

38 Yatak, "1914-1916 Yıllarında Osmanlı Devleti ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin", s.79.

39 Vahdet Keleşilmaz, "I. Dünya Savaşı'nda Esir Askerler Üzerinde Panislamizm Propagandası Teşebbüsü", *Kebikeç*, S.10, 2000, s.36-37.

40 Şerif Hüseyin ile Mc Mahon arasındaki mektuplaşmalar ve uzlaşma metni hakkında bkz.:J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1535-1956*, Volume II, 1914-1956, Cambridge Arşiv Editions, 1987, s.13-17.

41 Mustafa Karaca, *Evanjelizm ve Vahhabilik*, Nokta Kitap, Birinci Baskı, İstanbul, 2005, s.97.

42 Gülen, a.g.e., s.165.

43 Hasan Karaköse, "Hatırat Kitaplarında Orta Doğu Meselesi(1908-1918 Yılları Arası)", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri*, Elazığ, 29-31 Mayıs 2003, s.385.

44 Tufan Buzpınar, "Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci", *Osmanlı*, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.177.

45 Eşref Kuşçubaşı, *Hayber'de Türk Cengi*, Yayına Hazırlayanlar: Dr. Philip H. Stoddard, H.Basri Danışman, Arba Yayınları:76, İstanbul, 1997, s.12.

Gazi

Akademik
Bakış

123

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

Şerif ayaklanmayı gerçekleştirdiğinde 22. Osmanlı Fırkası Hicaz'da olup 128, 129, ve 130. bölüklerden oluşuyordu. Ayrıca, 21. Asir Fırkasından da biri Kunfuza'da diğeri Leyis'te olmak üzere iki bölük bulunmaktaydı. Hicaz'daki toplam Osmanlı neferlerin sayısı 12 bin civarında idi. Bunlardan 4 bini Fahri Paşa komutasında Medine'de, 3.500 nefer de yazın Taif'te ikamet eden Vali Galip Paşa'nın komutası altındaydı. Mekke'de 1200 nefer Derviş Bey'in komutası altında, Cidde'de ise 2600 Osmanlı neferi mevcuttu. Ayrıca Yenbu'nun ve tren yolu istasyonlarının muhafızları da mevcuttu⁴⁶.

Bütün bağıllık sözlerine rağmen Şerif Hüseyin İngilizlerin birtakım müphem vaatlerine kanmış⁴⁷, İngiltere Hükümetiyle anlaşarak metbu olan Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmiş⁴⁸, 9 Şaban 1334/10 Haziran 1916'da isyan ederek⁴⁹, ilk kurşunu Mekke'de atmış⁵⁰ ve kendisini "Arap Memleketlerinin Kralı" ilan etmiştir⁵¹. Ancak İngiltere ve müttefikleri bu unvanı uygun görmeyerek, onu bağımsız bir yönetici ve resmen "Hicaz Kralı ve Otoritesi" olarak tanımışlardır (3 Ocak 1917)⁵². Hüseyin'in kendisini Bütün Arap Ülkelerinin Kralı ilan etmesi, Abdülaziz İbn-i Suud'u daha fazla tedirgin etmiş, bunun üzerine Körfez'deki Britanya sorumlusu onu Kuveyt'e davet etmiş, görüşmeler sonucu, İngilizler, hem silah hem de mali yardımda bulunacakları, bunun yanı sıra, Hüseyin'in onun şahsi işlerine karışmayacağı ve Arapların Kralı olarak Araplar adına konuşmayacağı garantisi vermişlerdi. Buna karşı Abdülaziz İbn-i Suud, Hüseyin'in aleyhine hiçbir harekette bulunmayacaktı. İngilizlerin Abdülaziz İbn-i Suud'a bu kadar müsamahalı davranmalarının sebebi, Arap Yarımadası, Şam ve Irak'ta Osmanlı'ya karşı kullandıkları Hüseyin'e savaş açmamasını sağlamaktı⁵³. Bu arada, Şerif Hüseyin'in isyanından önce Mekke Valisi olan Galip

46 El-Hamid, a.g.e., s.379.

47 Ahmet Şükrü Esmer, "Türk-Arap Münasebetlerinin Dünü ve Bugünü", *Ortadoğu*, Yıl:1, S.1, Nisan 1961, s.7.

48 Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, s.142

49 Hayreddin Ez-Zerkli, *Şibhü'l Cezire Fi Ahdi'l Melik Abdülaziz*, C.I, Beyrut, 1985, s.308; Abdullah Es Salih El Useymın, *Tarih El Memeleketi'l Arabiyyeti's Suudiyye*, C.II, Riyad, 2009, s.155.

50 El Useymın,a.g.e.,C.II, s.155.

51 El Useymın,a.g.e.,C.II, s.157;Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, s.142.(Şerif Hüseyin 27 Haziran 1916 tarihinde bir ayaklanma beyannamesi yayınladı. Beyannamede, İttihatçıların devlet işlerindeki kötü idaresi, Hz Peygambere saygısızlıkları, Kur'an ayetlerini yok saymaları, Ramazan'da askerlerin oruç tutmalarını engellemeleri, Halife'nin bütün haklarını gasp etmeleri, Arapların ileri gelenlerini asmaları ve kutsal yerlere saygısızlıkları başlıca isyan sebepleri olarak gösterilmiş, İslam dünyasına seslenilerek yardım istenmiş, eğitim ve öteki alanlarda kalkınma seferberliğine girişilmesi çağrısı yapılmıştır. Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi(1908-1918)*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.116-120). (Şerif Hüseyin Paşa, Kasım 1916'da bir ikinci beyanname ile maskeyi büsbütün yüzünden atıp bağımsız bir İslam devletinin (yani kendi devletinin) en çok miktarda Müslüman'ı esaret altına almış olan devletlerle dost olması lazım geldiği acayip nazariyesini ortaya atar ve Osmanlı'nın çökmesinin sebebi olarak, İttihat ve Terakki başkanlarının İngiltere ve Fransa'nın dostluğu üzerine kurulu Osmanlı siyasal geleneğini terk etmesini gösterir. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım:III, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.280-281).

52 N.A. in U.K, CAB/24/72, 21 Kasım 1918.

53 El Useymın, a.g.e.,C.II, s.157-158.

Göz

Paşa, Abdülaziz İbn-i Suud'a bir mektup yazarak, Şerif'in devlete olan samimiyetinden şüphe duyduğunu zikretmiş ve kendisi Hicaz'a gelirse Harem'i kendisine teslim edeceğine ve destek olacağına dair söz vermişti. Abdülaziz ise verdiği karşılıktaki kendisinin Şerif'ten yana olduğunu bildirmişti⁵⁴. Şerif Hüseyin bir yandan padişaha sadakat mektupları yazar, bir taraftan Dördüncü Ordu'ya bin beş yüz hecin süvari göndermek üzere olduğunu bildirirken, İngilizlerle yaptığı gizli müzakerelerde Büyük Arap İmparatorluğu'nun hudutlarını istiyordu. Hırs onun gözlerini bürümüştü. Tarihe büyük bir Arap İmparatoru diye geçmek, işte Şerif Hüseyin'i felakete sürükleyen bu olmuştur⁵⁵. Hâlbuki Şerif Hüseyin, tarihe göz gezdirseydi, Avrupalıların meydana getirdikleri diğer Arap hükümetlerinin o günkü haliyle, kendisine vaat edilen Arap imparatorluğunun alacağı son şekli ve mahiyeti mukayese edebilirdi⁵⁶.

Şerif Hüseyin'i altınlarıyla kandırmayı başaran hiç şüphesiz meşhur İngiliz casusu Lawrence olmuştur. Arapçayı çok iyi öğrenen Lawrence, 1914'te yedek subay olarak Kahire'ye gönderilmiş ve İntelligence servisinin Arap şubesinde çalışmıştır. Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'la yakın dost olmuş ve bedevileri Türklerle karşı kıskırtmıştır⁵⁷. Lawrence, harcadığı paralar ve yaptığı konuşmalar sayesinde Arapların taşsız kralıydı ve ayaklanmanın gerçek lideri sayılıyordu. "O olmasaydı, Araplar hiçbir şey elde edemezdi" diye düşünenler bile vardı⁵⁸.

Osmanlı Hükümeti'nin Hicaz'daki olaylara tepkisi ihtiyatlıydı. Hükümet, Hüseyin'in konumunu zayıflatma ve isyanı en az zararla atlatma ümidini beslemeyi sürdürdü, ancak Şerif'in ard arda gelen askeri başarıları üzerine, Hüseyin'in itibarını düşürmek için Arap bölgelerinde yoğun propaganda faaliyetine başladı⁵⁹. Şerif Hüseyin'in isyana hazırlandığı haberinin alınması üzerine Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Fahreddin Paşa'yı Medine Kumandanlığına tayin etmişti (28 Mayıs 1916)⁶⁰.

9 Haziran 1916'da Şam ve Medine arasındaki demiryolu hattı kesildi ve ertesi gün 10 Haziran Cumartesi gündeğümünde Şerif Hüseyin'in isyanı başladı⁶¹. Daha önce 5 Haziran'da Hüseyin'in oğullarından Ali ve Faysal, bir miktar kabile mücahidi ile Medine civarında, Mekke Emiri namına Arap istiklâlini ilan ettikten sonra, buradaki kuvvetli Osmanlı garnizonunun civarından savuşmuşlar ve ancak beş gün sonra Mekke'de kışlalara hücum suretiyle, isyan hareketini fiilen başlatmışlardı. Eş zamanlı olarak İngiliz harp gemileri de Cidde'yi topa

54 Ez-Zerkli, a.g.e., s.308.

55 Mahmud Nedim Bey, a.g.e., s.189.

56 Yaşar Canatan, "20. Yüzyıl Başlarında Suriye, Lübnan ve Suudi Arabistan Bölgelerinde Türk Aleyhtarı Batı Politikası", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.112, İstanbul, Şubat 1998, s.7.

57 Canatan, "20. Yüzyıl Başlarında...", s.5.

58 Kral Abdullah, a.g.e., s.132.

59 Hasan Kayalı, *Ön Türkler ve Araplar, Osmanlı İmparatorluğunda Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1919)*, Çev.Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 61, İstanbul, 1998, s.221.

60 Süleyman Yatak, "Fahreddin Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XII, İstanbul, 1995, s.88.

61 Zeine, a.g.e., s.116.

Gazi

Akademik
Bakış

125

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

tutmuşlardı⁶². 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa Şerif Hüseyin isyanıyla birlikte Medine'ye takviye olarak 42. ve 130. alaylar ile muhafız alayını gönderdi. Medine Muhafız Komutanı Fahreddin Paşa urbana karşı taarruza geçerek bazı başarılar kazandı. Bundan sonra 1916 senesi küçük çatışmalar şeklinde geçti⁶³. Ancak Mekke Valisi Galip Paşa'nın tedbirsizliği yüzünden 9 Haziran'da genel saldırıya geçen asiler, 16 Haziran'da Cidde'ye, 7 Temmuz'da Mekke'ye, 22 Eylül'de de Taif'e girdiler⁶⁴.

Mekke, Cidde ve Taif'in ele geçirilmesinde Britanya'nın çok büyük bir rol oynadığı gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü Cidde'de İngiliz donanmasının topları ve uçakları, Mekke ve Taif'te ise İngilizlerin toplarla birlikte Mısır'dan gönderilen fırkanın Osmanlıların teslim olmasında büyük bir etkisi olmuştur⁶⁵.

Hicaz Demiryolunun sona erdiği ve Şerif'in topraklarında en çok stratejik ehemmiyeti haiz şehir olan⁶⁶ Medine garnizonunu Fahrettin Paşa, elinde bulunan son derece kısıtlı imkanlarla iki yıl yedi ay müdafaa etmiştir⁶⁷. Şerif'in birliklerinin Cidde, Mekke ve Taif'te elde ettiği başarıyı Medine'de elde edememesinin birkaç sebebi vardı. Bunların en önemlileri; Medine'nin tren yolu ile Şam'a bağlı olması, Şerif ve adamlarının saldırılarının hedefinde tren rayı olmasına rağmen Osmanlıların tahrip edilen rayları süratle onarmaları, Medine'yi çevreleyen güçlü bir surun ve dört müstahkem kalenin bulunması ve Fahri Paşa'nın kumandasındaki 12. Alayın Medine'de oluşu gibi sebeplerdir⁶⁸. Osmanlı Devleti'nin Hicaz'daki en büyük başarısı Medine'yi elinde tutması ve devam eden saldırılara rağmen demiryolunu açık tutmayı başarması olmuştur⁶⁹. Aynı başarıyı Suriye-Hicaz kavşağında bulunan Türk garnizonu Maan'da da göstermiştir⁷⁰.

Bu arada Hükümetin yeni ve meşru emir olarak ilan ettiği Şerif Haydar, Şam'a gelmiş, Şam Valisi Cemal Paşa da kendisini ivedilikle Medine'ye göndermişti⁷¹. Şerif Ali Haydar Ramazan 1334/Temmuz 1916'da birkaç alim eşliğinde Medine'ye vardı⁷² ve Şerif Hüseyin'i kınayan ilk karşı bildirisini yayınladı. Şerif Haydar'ın bildirileri halkı yeniden cihada çağırıyordu. Bu bildirisinde, Hüseyin'in sadakatsizliği ve halifeye meydan okuma cesareti ifade ediliyor ve

62 Hotinli, a.g.e., s.495.

63 Yüksel Nizamoglu, "1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyanının Yayılması ve Medine'nin Tahliye Programı", *Bilgi*, Yaz 2013/S.66, s. 126.

64 Yatak, "Fahreddin Paşa", s.88.

65 Muhammed El-Hamid, a.g.e., s.382.

66 H.V.F. Winstone, *Ortadoğu'nun Serüveni, 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Hikayesi*, Tercüme:Fuad Davutoğlu, Risale Yayınları, İstanbul, 1999, s.324.

67 Yatak, "Fahreddin Paşa", s.88.

68 Muhammed El-Hamid, a.g.e., s.382.

69 Nizamoglu, a.g.m., s. 123.

70 Winstone, a.g.e., s.495.

71 El Useymin,a.g.e.,CII, s.156.

72 El-Hamid, a.g.e., s.385.

kutsal yerleri ele geçirmek isteyen İngiltere ile ortaklık ve çıkar birliği içinde bulunduğu bildiriliyordu⁷³.

Şerif'in isyanı hiç şüphesiz yeni bir cephe anlamına gelmiyordu. Aseri açıdan Şerif Hüseyin güçlü değildi ve aynı bölgede Osmanlı Devleti ile ilişkileri iyi olan liderlerin yönetiminde çok sayıda Arap kabileleri vardı. Ancak adeta efsane haline gelen Lawrence başta olmak üzere İngiliz subaylar tarafından komuta edilen atlı bedevi kuvvetleri, özellikle Hicaz demiryolu hattına baskınlar düzenleyerek Osmanlı ordusunun ikmal yollarını sabote etmekteydi. Ayrıca bütün Araplar ve Arap liderler, bağımsızlık durumunda Şerif Hüseyin tarafından idare edilmeyi istememelerine rağmen, isyanın ilan edilmiş olması Arabistan dışındaki bölgelerde de Osmanlı Devleti aleyhine hareketliliği arttırmıştı. Osmanlı Devleti, Şerif Hüseyin'in bu isyanının bütün Arapları kapsamadığını vurgulamak ve yayılmasını engellemek için bir kısım önlemler aldı. Öncelikle Cemal Paşa'nın teklifiyle devlete bağlılık gösteren aşiretlerin reislerine nişan ve madalya verilmesine başlandı. Arap milliyetçiliği yapan ve hükümet aleyhine propaganda yürüten cemiyetler ve yayın organlarına karşı sert önlemler alındı. Böylece isyan diğer Arap bölgelerinde Hicaz'daki kadar etkili olamamıştır⁷⁴.

Şerif Hüseyin'in isyan planları çok önceden yapılmış olmasına rağmen, bunu ancak hazırlıklarını tamamlayıp, şartların olgunlaşmasından sonra gerçekleştirmiştir⁷⁵. İsyanın sebebi, Arabistan'ı Osmanlı topraklarından koparmak ve Şerif Hüseyin'in kendisini kral ilan etme hayaliydi⁷⁶. Ancak Şerif Hüseyin'in devlete karşı isyan ederken ileri sürdüğü sebepler, Harbi Umumi'den önce de vardır. Eğer iki üç paşanın hükümeti istediği gibi idare etmesini kabul etmemek için, yahut şeriat ahkâmına riayet edilmediği için isyan ediyorsa bunu daha evvel yapması lazım gelirdi. İleri sürdüğü sebepler esasen Şerif Hüseyin'in bir maskesi idi ve her şeyden evvel hırsına yenik düşmüştü. Halbuki Şerif Hüseyin, Türk Sultanının adı anıldığında, Halifelik ile Türk hükümetini ayırt etme konusunda her zaman dikkatli olmuştur⁷⁷.

Tüm tarihsel hakkaniyetle şu kaydedilmelidir ki, Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetlerindeki Araplar ve Arap liderlerin tümü birden Mekke Şerifi Hüseyin tarafından yönetilmeyi istemiyordu ve ne Arap bağımsızlığı ve ne de Arap toprak-

Gazi

Akademik Bakış

127

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

73 Kayalı, a.g.e., s.221-222. (1917'de Şerif Ali Haydar Paşa isyan sebebiyle Mekke'ye gidemeyerek bir müddet Fahrettin Paşa tarafından müdafaa edilen Medine'de kalmış ve sonra Şam'a çekilmiş ve nihayet İstanbul'a dönmeye mecbur kalmıştır. 1917'de Şerif Hüseyin hükümdar olup o havali tamamen elden çıktıktan sonra Şerif Ali Haydar Paşa'nın Mekke Emiri diye kuru bir unvan taşımasının doğru olmayacağı nazarı dikkate alınarak 8 Mayıs 1919'da bir Heyet-i Vükela kararı ve İrade-i Seniyye ile emirlik unvanı kaldırılmak suretiyle Osmanlı tarihinin dört asırdan ziyade süren Mekke Emirliği safhası sona ermiştir. Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerne Emirleri*, s.145).

74 Gülen, a.g.e., s.13.

75 Deniz Doğru, "1914-1916 Döneminde Osmanlı Devleti'nin Hicaz'daki Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.135, İstanbul, Aralık 2001, s.104.

76 Karaköse, a.g.e., s.385.

77 N.A. in U.K, CAB/24/143, Appreciation of the Attached Eastern Report, No.XII, 19 Nisan 1917, s.154.

larının nihai hükümet biçimi anlayışları hususunda birleşmişlerdi⁷⁸. General Ali Fuad Erden'e göre ise, Hicaz isyanı Arap isyanı değildi. Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyanıydı ve İngiliz ajanları tarafından İngiliz altını, İngiliz buğday ve pirinci ile cezp edilen urbanın müzaharetiydi. Yalnız asilerin karargahında birkaç Bağdatlı (Irak Başvekili Nuri Said Paşa gibi) ve Şamlı zabıt vardı ki bunlar isyana Arap isyanı manzarasını vermeye çalışmışlardı⁷⁹. İngiliz yazarı Robert Lacey'in deyimine göre de "onun (Hüseyin) akımı, bir Arap ayaklanmasından ziyade bir İngiliz-Haşimi komplosu" idi ve bir milyon Sterlin'e yaklaşan İngiliz altınlarıyla finanse edilmişti⁸⁰. Şerif Hüseyin, İngilizlerin muazzam para ve lojistik desteğine rağmen Osmanlılara karşı savaşmak için ancak 4-5 bin civarında silahlı bir güç oluşturabildiği, bunların da Mekke-Maan hattında İngilizlere destek oldukları kayıtlarda yer almıştır. Bu gücün Birinci Dünya Savaşı'nın Suriye-Filistin bölgesinde ne kadar etkili olduğu ise tartışmalı bir husustur⁸¹. İngilizler bu isyanla, Osmanlı Devleti'nin Arap tebaasını kullanarak, Orta Doğu'daki Osmanlı kuvvetlerinin Süveyş Kanalı'na taarruz etmelerine engel olmak düşüncesindeydiler.

İngilizler Şerif Hüseyin'e savaş sırasında tamamen askeri amaçlı maddi yardımda bulunmuşlardı. Yapılan bu yardımlar, Türklere karşı başarılı mücadelesinden dolayı verilmişti. Bu yardım, barış tam olarak sağlanana kadar aylık 250 bin Rupi olarak ödenecekti⁸². 1917 Ocak ayında İngilizler El-Vech'i bombardıman ederek sahile Mısır ve Sudan askerlerini çıkardılar. Sahili korumakla görevli akını alayı Emir Faysal kuvvetlerinin yanına geçtiği gibi, gönüllü kuvvetler arasında bulunan urban da asilere meyletmeye başladı. El-Vech bundan sonra asilerin bir üssü haline geldi. Bu aşamada Osmanlı kuvvetleri demiryolunu korumaya yöneldiler⁸³.

14 Nisan 1917'de El-Muazzam istikametinde büyük bir çatışma yaşandı. Bir Şerif komutasındaki 800 civarında mevcuda sahip olan ve içinde bir İngiliz subayı, Bağdatlı bir Yüzbaşı, Reşid Rasim adında bir subayın bulunduğu ve iki cebel, bir havan topu, iki makineli tüfek, bir hecinsüvar piyadeden meydana gelen urban grubu saldırıya geçti. Amaçları hem telgraf hattını kesmek, hem de şimendifer hattını tahrip etmektir. Çatışma birkaç saat devam etmiş, urban büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmış, Hicaz kuvvetlerinden de üç şehit ve beş yaralı zayıtı meydana gelmişti. Telgraf hattı zarar görmemiş, fakat 140 kadar ray tahrip olmuştu⁸⁴.

78 Zeine, a.g.e., s.116.

79 Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, C.I, İstanbul, 1954, s.71.

80 Selahi R. Sonyel, "Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Kışkırttı, İngiliz Belgelerine Göre", *Belleten*, C.LI, Sayı:199-201, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.231.

81 Azmi Özcan, "Şerif Hüseyin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXVIII, İstanbul, 2010, s.586.

82 N.A. in U.K, CAB/24/109, F.O. 13 Temmuz 1920, Memorandum on the Subsidies to King Hussein and Ibn-i Saud.

83 Nizamoglu, a.g.m., s. 126.

84 Nizamoglu, a.g.m., s. 133.

Asiler, 13 Mayıs 1917'de 2.000 kişilik bir kuvvetle El-Muazzam civarına tekrar saldırmışlar ve üzerlerine gönderilen kuvvete de zayıf verdirmişlerdi. Yaşanan mücadeleye rağmen Hicaz Kuvve-i Seferiyesi'nden ve I. Kuvve-i Mürettebe'den kuvvet takviyesi mümkün olmamıştı. Başkomutanlık Vekâleti ise ısrarla Medine kuzeyinde demiryolu hattına karşı düzenlenen saldırılara engel olunmasını istiyor ve Medine'deki kuvvetin orada kalmak yerine demiryolunu korumak amacıyla hareket ettirilmesini emrediyordu. Cemal Paşa, Enver Paşa'nın bu isteğine Hicaz'ın son durumunu ortaya koyarak cevap veriyordu. Bu sırada Medine'de dört tabur, Medine ile Hediye arasında iki tabur, Tebük'te dört tabur, Maan ve Akabe'de dört tabur bulunmaktaydı. Bu taburlardan birisi Maan Seyyar Jandarma Taburu, diğeri de 160. Alay'dan oluşturulan ve Arap askerlerinin oluşturduğu taburdu. Medine'deki taburların ortalaması mevcutları 700 civarında, diğerleri ise 500 kadar askere sahipti. Medine garnizonunun tek amacı, Medine'yi savunmaktı. Çünkü Medine düşecek olursa şimendifer hattını elde tutmanın bir anlamı kalmayacağı gibi, Medine'nin elde tutulması da hattın korunmasına bağlıydı. Hediye ile Tebük arasındaki kuvvetler ise istasyonları takviye etmek amacıyla görev yapıyordu. Bir süre sonra asiler, Akabe-Maan hattını kesmek için büyük bir taarruza giriştiler. Bu sırada hattın güneyindeki kabileler tamamen isyancıların yanında yer aldılar⁸⁵.

Bu arada Hicaz isyanı, artık Maan'a kadar yayılmış⁸⁶ ve Akabe'ye kadar ulaşmıştı. Akabe Kızıldeniz'in kuzeyindeki son noktaydı. Savaş boyu Türkler ve İngilizlerin ele geçirmeye çalıştığı Sina'ya yakın olması hasebiyle önem taşıyordu. Faysal'ın kuzeye gönderdiği birliklerin bölge kabileleriyle birlikte Maan yakınlarındaki Ebi'l Lesen'e düzenledikleri ve Osmanlıların birçok şehit, yaralı ve esir verdiği büyük saldırı sonrasında 6 Temmuz 1917'de Akabe asiler tarafından ele geçirildi⁸⁷. Akabe'nin asiler tarafından ele geçirilmesiyle dengeler iyice değişmişti. Akabe'nin kaybında sadece asiler değil, İngilizler de aktif rol oynamışlardı. Akabe'nin düşmesi Mısır'daki İngiliz kuvvetlerinin Arap isyancılarla doğrudan bağlantı kurmalarını sağlamış, Medine ve demiryolu hattındaki Osmanlı kuvvetlerini de zor duruma düşürmüştür. Akabe, Arap isyancılarının önemli bir üssü haline gelmiş, Şerif Faysal karargâhıyla buraya gelerek İngiliz komutan Allenby'nin emrinde bir ordu kumandanı gibi görev yapmaya başlamıştır. Artık İngilizler için Hicaz ile Sina cephesinin bağlantısı sağlanmış oluyordu⁸⁸.

1917 tarihinde Faysal Akabe'de taarruz silahları elde etmişti. Osmanlılar 1917 Ekim-Kasım aylarında Faysal ve ordularını Petra'dan kovmaya çalışmışlarsa da başarılı olamadılar. Şerifin orduları da saldırıya geçemediler. Ancak Hicaz, Hicaz demiryolu güzergahı, Medine'deki Fahri Paşa kumandasındaki Osmanlı birlikleri ve Tebük'teki Osmanlı birlikleri haricinde Osmanlılardan tamamen boşaltılmış oldu. Osmanlıların Hicaz demiryolunu bütün bu baskınla-

85 Nizamoğlu, a.g.m., s. 134-135.

86 Nizamoğlu, a.g.m., s. 137.

87 Muhammed El-Hamid, a.g.e., s.414.

88 Nizamoğlu, a.g.m., s. 137.

Gazi

Akademik
Bakış

129

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

ra rağmen koruyabilmeleri ve yardımların kesilmesine rağmen Medine'yi hala muhafaza etmeleri, onların güçlü bir savunmaya sahip olduklarını ve tren yolunu bütün imkânsızlıklara rağmen onabildiklerini gösterir⁸⁹.

Demiryolu hattı savaşın sonuna kadar kontrol altında tutulmuş, böylece Medine şehrinin de savaş sonuna kadar elde tutulması mümkün olmuştur. Bunda Osmanlı kuvvetlerinin düzenli birliklerden oluşması kadar, demiryoluna saldıran Abdullah'ın kuvvetlerinin yetersizliği de etkili olmuştur. Abdullah'ın kuvvetleri genellikle Osmanlı ordusundan kaçarak asilere katılan Arap askerlerinden meydana geliyordu. Asilerin hat boyunca çok farklı noktalara saldırı düzenlemeleri bir noktada baskı oluşturmalarını engelliyordu⁹⁰.

Şerif Hüseyin kuvvetleri, İngiliz ordusunun arkasından Kudüs'e doğru ilerlediği sırada, Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulacağına dair Balfour Beyannamesi neşrolunmuştur (2 Kasım 1917). Bu, Araplar için istenmeyen bir gelişme idi. Balfour Beyannamesi adıyla neşrolunan bu İngiliz belgesinde İngiliz Hükümeti, Filistin'in ortasında bir Yahudi devleti kurmak istiyordu⁹¹. Gene bu esnada Bolşevikler Osmanlı İmparatorluğu'nun ve bilhassa Suriye ve Irak'ın paylaşılmasına dair, 16 Mart 1916'da İngiltere ve Fransa arasında yapılarak, sonradan Rusya ve İtalya tarafından da iştirak edilmiş bulunan Sykes-Picot⁹² İtilâfı'nı neşretmişlerdi. Bunun üzerine henüz Dördüncü Ordu Kumandanı sıfatıyla Suriye'de bulunmakta olan Bahriye Nazırı Cemal Paşa tarafından Emir Faysal'a ve Cafar al-Askeri'ye birer mektup (26 Kasım) gönderilerek, istiklâl sevdası ile kıyam etmiş bulunan Arapların nasıl aldatılmış olduklarının bu suretle meydana çıktığından bahisle, Arap vilayetlerine tam muhtariyet verilme şartıyla ayrı bir sulh akdedilmesine dair bir teklif yapmıştır. Bu teklifi reddeden Şerif Hüseyin, İngiltere'nin Kahire'deki yüksek komiseri Sir Reginald Wingate tarafından bu haberlerin bir Türk entrikası olduğuna dair verilen teminat ve İngiltere Hariciye Nazırı Bolfour'un o vasıta ile gönderdiği dolambaçlı bir telgraf ile sükûnet bulmuş⁹³, yapılan görüşmeler sonucunda da Şerif Hüseyin, "Yahudileri bütün Arap topraklarına kabule hazır olduğunu" bildirmiştir⁹⁴.

1918 yılının başlangıcı itibariyle Faysal'ın orduları Ölü Deniz'in güneydoğusuna harekât için hazırlıklara başladı. 3 Ocak 1918'de Ebi'l Lesen, 14 Ocak'ta Tüfeyle ele geçirildi. 21 Mart'ta General Allenby, Amman'a doğru hareket edince Osmanlı orduları Amman'a çekilmek durumunda kalmıştır. Faysal'ın ordula-

89 El-Hamid, a.g.e., s.417- 418.

90 Nizamoglu, a.g.m., s. 138.

91 Nilüfer Narlı, "Major Points of Dispute in Turkish-Arab Relations", *Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV)*, III. *Congres International du Dialogue Turco-Arab*, İstanbul, Bigart Ltd., 22-26 May, 2002, s.217.

92 Sykes-Picot Antlaşması ile ilgili ayrıntılı olarak bkz: J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record 1535-1956*, Volume II, 1914-1956, Cambridge Archive Editions, 1987, s.18-19.

93 Hotinli, a.g.e., s.496.

94 Kürkçüoğlu, a.g.e., s.223.

Göz

rının dört koldan tren raylarına saldırması ve Ürdün'ün güneyinde Allenby'nin harekâtı Osmanlılara, Hicaz'daki ordularına yeterince yardım göndermesine imkan tanımamıştır. Bu arada Şerif Hüseyin Ağustos 1918'de Fahri Paşa'ya, Medine'yi teslim etmesi karşılığında kendisi ve askerleri için Mısır'a güvenli geçişin sağlanacağına dair bir mektup gönderdi. Fahri Paşa bu durumu Enver Paşa ve Yıldırım Orduları Karargâhına bildirmiş ancak; "Medine'yi savun ve kesinlikle teslim olma" cevabını almıştır.

19 Eylül 1918'de Allenby büyük taarruza geçip kuzeye doğru harekete geçince Faysal, Dera-Maan ve Dera-Amman arasında tren yoluna saldırılarına devam etmiş, Maan'daki Osmanlı orduları ise çatışarak geri çekilmişlerdir. İngiliz ordularının sağından paralel şekilde devam eden Şerif'in birlikleri 1 Ekim 1918'de Dimaşk'a ulaşmıştır⁹⁵.

İngiliz yönetiminin, Necid'de yükselmekte olan daha sabit ve daha maulk önder olarak Abdülaziz İbn-i Suud yerine, Şerif Hüseyin'i desteklemekle yanlış ata bahis koydukları da ileri sürülmüştür. Arap ayaklanması sırasında Mezopotamya'da (Irak) İngiliz siyasi memurları olarak bulunan Sir Arnold Wilson ve St. John Philby⁹⁶ de İngilizlerin Hüseyin'i değil, İbn-i Suud'u desteklemeleri gerektiğine inanıyorlardı⁹⁷.

Osmanlı Devleti'nin Hicaz'dan Çekilmesi

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması üzerine Osmanlı orduları geri çekilmiş ancak, Fahri Paşa ısrarla Medine'yi savunmaya devam etmiştir. İngilizlerin ve Şerif'in teslim olması gerektiğine dair yoğun ısrarına rağmen Fahri Paşa'nın; "ancak Sultan'dan bir ferman gelirse teslim olacağını bildirmesi" üzerine⁹⁸ Fahrettin Paşa'yı ikna için Adliye Nazırı Necmettin Molla gönderilmiştir. Padişahın emrini bizzat tebliğ eden Necmettin Molla, Fahrettin Paşa'yı ikna edebilmiştir⁹⁹. Osmanlı Devleti'ne Medine'yi bıraktıran şartname, 7 Ocak 1919 günü, Mondros Mütarekesi'nin onaltıncı maddesine uyularak Haşimi Hükümeti adına Emir Ali Bin Hüseyin, İtilaf Devletleri adına İngiliz Yüzbaşı Gerland ile Seferi Kuvvetler kumandanlığı tarafından tayin olunan Ellisekizinci Tümen

95 El-Hamid, a.g.e., s.418-424.

96 1885'te Seylan'da doğan Philby, 1908'de Pencap'taki hizmetine girdi.1915 yılında Sir Percy Cox'un emrinde siyasi bir komutan oldu.1917'de İbn-i Suud nezdinde Britanya temsilciliğini elde etti. Amacı, İbn-i Suud'u İbn-i Reşid'e karşı savaşmaya ikna etmektir. Böylece İbn-i Reşid'in Filistin'de Türklere karşı olan İngiliz hamlesine müdahale etmesini engelleyecekti. İbn-i Suud'u anlatan hiçbir kitap John Philby'den bahsetmeden tam sayılmaz. Harita tasarımcısı, seyyah ve müstağrip olmuş, Kralla gerçek bir dostluk ilişkisi kurmuştu. Philby hakkındaki ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed El-Mani, *Tevhid El-Memleketi 1 Arabiyyeti's-Suudiyye*, Tercüme: Abdullah Es-Salih, Riyad, 1402/1982, s.267-291.

97 Selahi R. Sonyel, a.g.e., s.254.

98 El-Hamid, a.g.e., s.424.

99 Feridun Kandemir, *Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler(Medine Müdafaası)*, Yağmur Yayınevi,İstanbul,1974,s.569.(Medine Müdafaası hakkında daha geniş bilgi için bkz. Süleyman Yatak, *Fahreddin Paşa ve Medine Müdafaası(Basılmamış Doktora Tezi)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.)

Gazi

Akademik Bakış

131

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

Kumandanı Albay Ali Necip, Menzil Kumandanı Albay Abdurrahman ve Levazım Reisi Yarbay Sabri tarafından imzalanmıştır¹⁰⁰. Şerif Abdullah'ın kuvvetleri anlaşma gereğince 13 Ocak 1919'da Medine'ye girmiş, böylece Mondros Mütarekesi'nden yetmiş iki gün sonra Medine teslim edilmiştir¹⁰¹. Bu suretle Osmanlı Devleti, asırlarca idare etmiş olduğu kutsal toprakları kaybetmiş oluyordu.

Ne var ki Şerif neticede başarısız olmuş, İbn-i Suud karşısında tutunamayarak Hicaz'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Şerif Hüseyin'in başarısız olma nedenleri arasında; pazarlıklarının üç yıl sürdüğü İngiliz-Hicaz anlaşmasını reddederek İngilizleri kızdırması, başta İbn-i Suud olmak üzere Arap emirleri ile ters düşmesi, herkesten üstün olduğunu düşünmesi ve kendisini yüceltmesi, hayalperestliği, paraya düşkün olması ve yönetim zafiyeti gösterilebilir¹⁰². Şerif Hüseyin'in Kıbrıs'ta ölmeden önce söylediği şu sözleri, oğlu Ürdün Kralı Emir Abdullah tarafından, Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi Celal Karasapan'a söylediği bilinmektedir: "Bu bizim başımıza gelenler ve gelecekle, ekmeğimiz, koruyucumuz ve asırlar buyu efendimiz olan Osmanlı Devleti'ne karşı işlediğimiz günahların, giriştiğimiz isyanların ilahi bir cezasıdır"¹⁰³. Yine şu ifadeler de Şerif Hüseyin'e aittir: "Ben velinimetime isyan etmiş asi bir kulum. Kral olacağımı sandım, Tanrı beni sürgünlüğe düşürdü. Hasta oldum, buraya sığındım. Duyduğum vicdan azabının şiddeti büsbütün artsın; bu dünyada çektiğim ızdıraptan artan vicdan azabıyla büsbütün ağırlaşsın, ta ki Cenab-ı Hak bu günahkâr kulumu dünyada affederek, ahirette hesap gününde daha büyük cezadan korusun"¹⁰⁴.

Osmanlı birliklerinin kutsal topraklardan çekilmesinden sonra Suudi kuvvetleri 8 Cemaziyelahir 1344/24 Aralık 1925'te Cidde'ye girmiş¹⁰⁵ ve 1926 yılında Hicaz'daki Haşimi varlığının son kalıntıları da bu bölgeden atılmıştı¹⁰⁶.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda, dini, siyasi ve askeri bakımdan önemli bir konumda bulunan Hicaz'daki Osmanlı-Britanya mücadelesini Osmanlılar kaybetmiştir. İngilizlerin başarısında Şerif Hüseyin'i, Osmanlı'nın ölüm-kalım mücadelesi verdiği bu en kritik zamanında ayaklandırmış olmaları önemli bir rol oynamıştır.

Şerif Hüseyin isyanı, Suriye ve Filistin'deki Osmanlı ordusunu zayıflatmış ve İngilizlerin savaşta galip gelmesinde katkı yapmıştır. Demiryollarının be-

100 Kandemir, a.g.e, s.207-213.

101 Yatak, "Fahreddin Paşa", s.88.

102 Emin El-Reyhani, *Tarih-i Necd El-Hadis*, Beyrut, 1988, s.342-349.

103 Canatan, a.g.m., s.8.

104 Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, C.I, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s.126.

105 Fuad Hamza, *Kalb Cezireti'l Arab*, t.y..y.y., s.54; Muhammed b. Abdullah Es-Selman, *Tevhid El-Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye*, Cidde, 1416/1996, s.46.

106 Tim Niblock, *Saudi Arabia, Power, Legitimacy and Survival*, Routledge, London and New York, 2006, s.31.

göz

devlerce tahrip edilmesi de İngilizlere büyük bir destek sağlamış ve Osmanlı ordularını en az bir düşman cephesi kadar uğraştırmıştır.

Şerif Hüseyin bu kalkışmasıyla, Türklerle Arapların arasını açmak isteyenlere malzeme vermiş, İngilizlerin de aktif desteğiyle, Arap bölgelerinin devletten ayrılmasına ve ayrılıkçı milliyetçi hareketlerin güçlenmesine zemin hazırlamıştır.

Hicaz'daki en önemli Osmanlı direnişi Medine müdafaası olmuştur. Fahreddin Paşa savaş yılları boyunca bütün olumsuzluklara rağmen direnmeyi başarmış, Mondros Mütarekesi'nden bir müddet sonra teslim olmak zorunda kalmıştır. Fahrettin Paşa'nın teslim olmasıyla Osmanlıların Hicaz'daki hükmü bitmiş ve asırlarca idare etmiş olduğu kutsal toprakları kaybetmiştir. Ancak şu da açıktır ki eğer Şerif Hüseyin birlikleri Medine'yi daha önce ele geçirebilselerdi Osmanlı'nın Hicaz'daki varlığı bu kadar uzun sürmezdi. Osmanlı'nın Hicaz'da direnişinin, Medine'yi elde tutabilmesinin yanında bir başka sebebi de tren yolu boyunca kesintisiz saldırılara rağmen tren yolunu koruyabilmeleri ve işler durumunda tutabilmeleridir.

Denebilir ki Hicaz'da neticeyi belirleyen Fahrettin Paşa'ya gelen "teslim ol" emridir. Çünkü sonrasında Osmanlı birlikleri önce Hicaz'dan, daha sonra Ürdün ve Filistin'den Şam'a, oradan da asıl vatanına çekilmiştir.

Kaynaklar

İngiliz ve Osmanlı Arşiv Belgeleri:

N.A. in U.K, CAB/24/143, Appreciation of the Attached Eastern Report, No:XII, 19 Nisan 1917, s.154.

N.A. in U.K, CAB/24/72, 21 Kasım 1918.

N.A. in U.K, CAB/24/109, F.O. 13 Temmuz 1920, Memorandum on the Subsidies to King Hussein and Ibn-i Saud.

BOA.İ.MMS.57/2600

Araştırma Eserleri:

ARSLAN Emir Şekip, *Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve I. Dünya Savaşı Anıları*, Çev. Selda Meydan, Ahmet Meydan, İstanbul, 2005.

BAYUR Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım:III, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

BUZPINAR Tufan, "Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci", *Osmanlı*, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

CANATAN Yaşar, "20. Yüzyıl Başlarında Suriye, Lübnan ve Suudi Arabistan Bölgelerinde Türk Aleyhtarı Batı Politikası", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.112, İstanbul, Şubat 1998.

CEMAL PAŞA, *Hatıralar "İttihat-Terakki ve Birinci Dünya Harbi"*, Tamamlayan ve Tertipleyen:Behçet Cemal, Selek Yayınları, 1959.

ÇAĞATAY Neşet, *İslam Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1993.

Gazi

Akademik
Bakış

133

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

- ÇAĞLAYAN K. Tuncer, "Ortadoğu'nun Yeniden Yapılandırılması Aşamasında İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Bazı Görüşleri(Ekim-Aralık 1918)", *Firat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri*, Elazığ, 29-31 Mayıs 2003.
- ÇAVUŞ Remzi, *Hain Kim, Bir İsyanın Perde Arkası*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, Mayıs 2006.
- DOĞRU Deniz, "1914-1916 Döneminde Osmanlı Devleti'nin Hicaz'daki Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.135, İstanbul, Aralık 2001.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993.
- ECER Ahmet Vehbi, "Osmanlı Döneminde Mekke Yönetimi", *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara:22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.IV, TTK Basımevi, Ankara, 1993.
- ECER Ahmet Vehbi, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001.
- EL USEYMİN Abdullah Es Salih, *Tarih El Memeleketi'l Arabiyyeti's Suudiyye*, C.II, Riyad, 2009.
- EL-CARALLAH Türkiye Binti Hamed Nasır, *Mevkif El-Melik Abdülaziz Min El-Harb El-Alemiyye El-Üla*, Kahire, 2006.
- EL-HAMİD Abdülatif b. Muhammed, *El Bahri'l Ahmer vel Ceziretü'l Arabiyye fi Es-Sıra'a El-Osmani El-Britani Hilal El-Harb El-Alemiyye El-Ula*, Riyad, 1. Baskı, 1415/1994.
- EL-MANİ Muhammed, *Tevhid El-Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye*, Tercüme: Abdullah Es-Salih, Riyad, 1402/1982.
- EL-REYHANİ Emin, *Tarih-i Necd El-Hadis*, Beyrut, 1988.
- ERDEN Ali Fuad, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, C.I, İstanbul, 1954.
- ERKİN Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anular-Yorumlar*, C.I, TTK Basımevi, Ankara, 1987.
- ESMER Ahmet Şükrü, "Türk-Arap Münasebetlerinin Dünü ve Bugünü", *Ortadoğu*, Yıl:1, S.1, Nisan 1961.
- ES-SELMAN Muhammed b. Abdullah, *Tevhid El-Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye*, Cidde, 1416/1996.
- EZ-ZERKLİ Hayreddin, *Şibhü'l Cezire Fi Ahddi'l Melik Abdülaziz*, C.I, Beyrut, 1985.
- HAMZA Fuad, *Kalb Cezireti'l Arab*, t.y..y.y., s.54.
- HASAN İbrahim Muhammed, *El-Bahrü'l Ahmer Fi El-Harb El-Alemiyye El Ula*, 1. Baskı, Mısır, 1998.
- HOTİNLİ Rauf Ahmed, "İslamiyet Devrinde Arabistan", *MFV. İslam Ansiklopedisi*, C.I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942.
- HUREWITZ J.C., *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1535-1956*, Volume II, 1914-1956, Cambridge Arşiv Editions, 1987.
- HÜLAGÜ M.Metin, "İngilizlerin Hicaz İsyasına Maddî Yardımları", *Belleten*, C.LIX, S.225, TTK Basımevi, Ankara, 1996.

Görüş

Akademik
Bakış

134

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

İngiliz Arap Büro Raporlarında Arap Ayaklanması, Bir İsyanın Kodları, Editör:Salih Gülen, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, Mayıs 2011.

KANDEMİR Feridun, *Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler(Medine Müdafaası)*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1974.

KARACA Mustafa, *Evanjelizm ve Vahhabilik*, Nokta Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2005.

KARAKÖSE Hasan, "Hatırat Kitaplarında Orta Doğu Meselesi(1908-1918 Yılları Arası)", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri*, Elazığ, 29-31 Mayıs 2003.

KAYALI Hasan, *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlı İmparatorluğunda Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1919)*, Çev.Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 61, İstanbul, 1998.

KELEŞYILMAZ Vahdet, "I. Dünya Savaşı'nda Esir Askerler Üzerinde Panislamizm Propagandası Teşebbüsü", *Kebikeç*, S.10, 2000.

KRAL ABDULLAH, *Arap Gözüyle Osmanlı, Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?*, Tercüme:Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul, Mart, 2006.

KURŞUN Zekeriya, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1517-1519)", *Osmanlı*, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

KUŞÇUBAŞI Eşref, *Hayber'de Türk Cengi*, Yayına Hazırlayanlar:Dr. Philip H. Stoddard, H.Basri Danışman, Arba Yayınları:76, İstanbul, 1997.

KÜRKÇÜOĞLU Ömer, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi(1908-1918)*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

KÜRT MUHAMMED ALİ, *Enver Paşa'nı Ortadoğu Seyahati*, Mütercimler:Derya Aydın, Ahmet Şenel, Sibel Ilgın, Çetin Matbaacılık, İstanbul, 2007.

MAHMUD NEDİM BEY, *Arabistan'da Bir Ömür, Son Yemen Valisi'nin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?*, Derleyen:Ali Birinci, İsis Yayıncılık, İstanbul, 2001.

NARLI Nilüfer, "Major Points of Dispute in Turkish-Arab Relations", *Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV), III. Congres International du Dialogue Turco-Arab*, İstanbul, Bigart Ltd., 22-26 May, 2002.

NİBLOCK Tim, *Saudi Arabia, Power, Legitimacy and Survival*, Routledge, London and New York, 2006.

NİZAMOĞLU Yüksel, "1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyanının Yayılması ve Medine'nin Tahliye Programı", *Bilig*, Yaz 2013/S.66.

ÖNGÖR Sami, *Orta Doğu(Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1965.

ÖZCAN Azmi, "Şerif Hüseyin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXVIII, İstanbul, 2010.

SALEH Mustafa İslam, *Suudi Arabistan'ı Tanıyınız*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1961.

SELAM Selim Ali, *Beyrut Şehremini'nin Anıları,1908-1918*,Takdim ve Yayına Hazırlayan:Hasan Ali Hallak, Tercüme:Halit Özkan, İstanbul, Eylül, 2005.

Gazi

Akademik Bakış

135

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

SONYEL Selahi R., "Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Kışkırttı, İngiliz Belgelerine Göre", *Belleten*, C.LI, Sayı:199-201, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, 2.Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1984.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. Baskı, Ankara, 1988.

WINSTONE H.V.F., *Ortadoğu'nun Serüveni, 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Hikayesi*, Tercüme:Fuad Davutoğlu, Risale Yayınları, İstanbul, 1999.

YATAK Süleyman, "1914-1916 Yıllarında Osmanlı Devleti ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin", *İlim ve Sanat*, Ekim, 1991,S.30.

YATAK Süleyman, "Fahreddin Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XII, İstanbul, 1995.

YATAK Süleyman, *Fahreddin Paşa ve Medine Müdafası(Basılmamış Doktora Tezi)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.)

ZEINE Zeine N., *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Çev. Emrah Akbaş, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, Haziran 2003.

Görüş

Akademik
Bakış

136

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014